

**EWANGELIA W SŁUŻBIE LITURGICZNEJ
(PRZYGODA LITURGICZNA TEKSTU EWANGELII ŚW. JANA 20, 6-7)**

Słowa kluczowe: Służebnik, Liturgikon, Leiturgiarion, Ewangelia, św. Jan Ewangelista, liturgika

Tekst ewangeliczny w badaniach naukowych, może być badany z wielu perspektyw, jak i w oparciu o różne metody badawcze. Zależnie od dyscypliny, w ramach której będzie on analizowany, dostarczać będzie informacji poszukiwanych przez konkretnego badacza. Przestrzeń historyczno-społeczno-teologiczno-religioznawcza w dzisiejszym badaniu zjawiska religijności, a nade wszystko form pobożności wydaje się być najbardziej odpowiednią w celu dokonania analizy swego rodzaju przygody kultowej (liturgicznej). Będąc tekstem świętym, ze swej natury jest już predestynowany do zajęcia szczególnego miejsca, przestrzeni w czasie życia. Postrzegać należy go jako wynik procesu krystalizacji i opisu tego, co się wydarzyło, a co zostało objawione i potwierdzone w formie bezpośredniego nauczania lub relacji naocznej, znajdującej swe potwierdzenie w odbiorze przez ogół.

Tekst liturgiczny jest z kolei wyrazem myśli, wrażliwości z niej wypływającej, których to sumę stanowi ryt, obrzęd. One z kolei składają się na kult religijny, dotyczą osoby, miejsca oraz wydarzenia. Należy również podkreślić determinującą i nadrzędną rolę w procesie kształtowania się ceremonii, rytu tekstu świętego. Obszar zwłaszcza modlitwy jest silnie zespolony z tekstem świętym. Niekiedy bywa dosłownym cytatem tekstu lub też wręcz jest przekazany jako ten właściwy poprzez bezpośrednie ustanowienie lub teofanie. Nabożeństwo, jako zespół działań o charakterze sakralnym, uświęca, przywraca, porządkuje, a nade wszystko przemienia. Nikt nie wychodzi w tym samym stanie, czy to duchowym, czy też psychicznym. Każda reakcja, pozytywna, czy też negatywna potęguję działanie o charakterze dewocyjnym o różnym zabarwieniu. Udział w nim uspołecznia, a więc włącza, jednocześnie powodując wyłączenie. Dokonuje się tanatos „ja” nieuświęconego ku anastasis „ja” uświęconego. Dynamikę owego procesu wierni Kościoła prawosławnego dostrzegają zarówno w tajemnicy/misterium spowiedzi, jak też Świętej Eucharystii.

Zespolenie więc w jedno tekstu świętego z tekstem ceremonii, obrzędu to swoiste transmitowanie na obszar pobożności słowa z ust Nauczyciela oraz relacji o Nim. Już samo tylko wypowiedzianie Jego Imienia staje się inspiracją dla budowania postaw życia, czy też obierania określonego jego modelu. Wewnętrzna zaś refleksja, mistyczne rozważanie, stają się

drogą ku Niemu, ku poznaniu Go w wymiarze możliwie maksymalnym. Droga pustyni, rodziny, wspólnoty staje się w takim ujęciu ścieżką najdelikatniejszą z możliwych, którą należy obrać, aby podążać ku Bogu i Jego Miłości. Prawosławna mistyka mówi o doświadczeniu zarówno napełniania łaską Świętego Ducha, jak najbardziej bliskim z możliwych sposobów bycia z Bogiem i życia w Bogu. Stąd też badając każdy obszar pobożności religijnej prawosławnej dostrzegamy tak bardzo silną obecność tekstu świętego w uświęconej pobożnością każdej ludycznej formie obrzędu, jak też w tekście liturgicznym.

Bazę źródłową dla niniejszych dociekań stanowią Leiturgiariony¹ wydawane w XVII w., w trzech wielkich ośrodkach wydawniczych: Lwowie, Kijowie oraz Moskwie. Wydane tam Leiturgiariony oraz Archieratikon stanowią bazę źródłową, którą uzupełniono o rękopis: Archieratikon z 1632 r. z dawnej Biblioteki Katedry św. Zofii w Kijowie.

Struktura modlitw wieńczących Wielkie Wejście w Leiturgiarionach z XVII wieku

Na samym początku należy stwierdzić, iż dzisiejsza struktura modlitw odmawianych przez duchownego po przeniesieniu przygotowanych Darów na Ołtarz jest inna, niż ta z XVII wieku. Obecnie w formularzu Świętej Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma oraz św. Bazylego Wielkiego mamy pięć modlitw²:

Благообразный і҃снфз, съ дрѣва снѣмз пре-
чѣтоє тѣло твоє, плащаницю чн҃стою ѡбвѣвз,
и бѣгодуханьми во гробѣ нѡвѣ покрывз положн.

Бо гробѣ плѡтки, во адѣ же съ адшєю їакв
б҃гз, въ рані же съ разбойникомз, и на прѣтолѣ
былз єси, хр҃тє, со оцѣмз и духомз, всѣ испол-
наѣи неопианний.

Їїкв живонѡсєцз, їакв раѣ краєнѣйшій,
воистиннѣ и чертога всѣкагв царикагв показѣл
свѣтлѣйшій, хр҃тє, гробз твої, истѡчникз на-
шегв воскресєніѣ.

Благообразный і҃снфз, съ дрѣва снѣмз пре-
чѣтоє тѣло твоє, плащаницю чн҃стою ѡбвѣвз,
и бѣгодуханьми во гробѣ нѡвѣ покрывз положн.

Оубѣжн, гд҃и, бѣговолєніємз твоїмз сїѡна,
и да созн҃ждѣтсѣ стѣны ієрл҃имскїѣ: тогда
бѣговолиши жєртвѣ правды, возношенїє и
всесожегѣемаѣ, тогда возложѣтз на олтѣрь
твої тельщѣ.

¹ W niniejszym artykule używany będzie terminu LEITURGIARION, jako określenie wiodące względem ksiąg liturgicznych zawierających formularze Bożych Liturgii, Nieszporów, Jutrzni, Godzin Kanonicznych. Przemawiają za tym: geografia terminu, cechy pojęcia, nośniki cech pojęcia, cechy specyficzne ograniczające, relacje tematyczne, oraz brak lingwistyczno – fonetycznej homonimii, polisemii oraz synonimii. Sam termin i jego znaczenie zostały szerzej omówione przez autora w artykule *Leiturgiarion Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku. Studium porównawcze*, który ukaże się w roczniku: „Studia Wschodniosłowiańskie”.

² *Slużebnik*”, Moskwa 2004, s. 133-134.

Na przełomie XVI/XVII w., oraz przez trzy dekady XVII w., obrzęd postawienia przygotowanych Darów zwieńczyły dwie modlitwy: troparion Wielkiego i Świętego Czwartku oraz końcowa fraza Psalmu 50-tego³. Formularz ten spotykamy zarówno w edycjach Leiturgiarionów (moskiewskich: 1627⁴, 1633⁵, 1640⁶, 1651⁷; kijowskiej: 1620⁸; lwowskiej 1637⁹ oraz wileńskiej: 1641¹⁰). Są one powieleniem redakcji weneckiej¹¹ oraz gorazdńskiej z 1519 roku¹².

Pierwszą zmianę¹³ przynosi edycja kijowska z 1629 r.¹⁴, gdzie do wspomnianych wcześniej modlitw dodano dwa tropariony paschalne: *W grobie ciałem...*¹⁵ oraz *Piękniejszym od raju zaprawdę...*¹⁶. Ten sam zestaw modlitw odnajdziemy, również w Archieratikonie z 1632 roku¹⁷.

Drugą zmianę¹⁸ obserwujemy w wydaniu kijowskim z 1639 roku. W tekst czterech modlitw wpleciono modlitwę – tekst Ewangelii św. Jana 20, 6 -7¹⁹.

Tekst ten umieszczono w środku, tzn. po troparionach a przed troparionem Wielkiego i Świętego Czwartku. Tradycje tę powielono, również w kolejnej edycji kijowskiej z 1653 r. oraz lwowskich: 1646²⁰, 1666²¹, 1681²², 1691²³, 1702²⁴ oraz 17012 roku²⁵.

³ Aneks I.

⁴ *Slużebnik*, Moskwa 1627, s. 112v – 113r, 167r.

⁵ *Slużebnik*, Moskwa 1633, s. 116v – 117r, 170r.

⁶ *Slużebnik*, Moskwa 1640, s. 112v – 113r, 167r.

⁷ *Slużebnik*, Moskwa 1651, s. 147v – 148r, 204v.

⁸ *Bożestv'nyâ Lyturgiâ*, Kijów 1620, s. 74-75.

⁹ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1637, s. 56r.

¹⁰ *Slużebnik*, Wilno 1641, s. 32v.

¹¹ *Leiturgiarion*, Venezia 1519, s. 23v – 24r.

¹² *Liturgija, 1519*: (Slużabnik) /Fototipsko Izdañe/, priir. K. Mano-Zisi, Belgrad 2008, s. 25v – 26r.

¹³ Aneks II.

¹⁴ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Kijów 1629, s. 43-44, 156-158.

¹⁵ Hymn paschalny, odmawiany pod koniec Ceremonii przygotowania darów na Boską Liturgię, podczas okadzania Ołtarza. *Slużebnik*, Moskwa 2003, s. 92.

¹⁶ Hymn paschalny odmawiany podczas Nabożeństwa Godzin Kanonicznych redakcji paschalnej. *Triod' cvětnaâ*, Moskwa 1992, s. 10v.

¹⁷ *Slużebnik* " i *Trěbnik*" *Arhierejskij*, Kijów 1632, s. 93-94, 164-165. Aneks III.

¹⁸ Aneks IV.

¹⁹ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Kijów 1639, s. 291-294, 477-480.

²⁰ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1646, s. 130r – 131r, 208r – 209v.

²¹ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1666 [egz. BN Cyr. 119], s. 140r – 141v, 227r – 228v; *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1666 [egz. BN Cyr. 130], s. 143v – 145v, 229v – 231r.

²² *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1681 [egz. BN Cyr. 124,], s. 143v – 145v, 229v – 231r; *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1681 [egz. BUW 28.20.3.1143], s. 143v – 145v, 229v – 231r.

²³ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1691, s. 94r – 94v.

²⁴ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1702, s. 143v – 145v, 229v – 231r.

²⁵ *Leiturgiarion si est* " *Slużebnik*", Lwów 1712, s. 89r – 90r, 148r – 149v.

Trzecią zmianę²⁶ przynoszą edycje moskiewskie z II połowy XVII wieku. Leiturgiariony wydane w 1655²⁷, 1656²⁸, 1658²⁹, 1670³⁰, 1688³¹ oraz 1705³² r. oraz Archieratikon z 1677 roku³³. Nie powielają już one ściśle wzorca gorażdansko-wenecki, lecz do dwóch wcześniejszych modlitw dodają troparion Wielkiego i Świętego Czwartku oraz tropariony paschalne: *W grobie ciałem...* oraz *Zaprawdę piękniejszy od rajy...*. Od tej pory wszystkie moskiewskie edycje mają na stałe ukształtowaną strukturę modlitw odmawianych przez celebransa po przeniesieniu przygotowanych Darów. Zmiana ta zostanie w XVIII w. wprowadzona do w edycji kijowskich liturgikonów. Specyficznym w tej grupie jest Archieratikon wydany w Moskwie w 1668 r., który dodatkowo zawiera troparion: *Wcześniej rano niewiasty mirofory...*³⁴.

Obecnie, również możemy dostrzec pewne odmienności w obrębie omawianej tradycji. O ile współczesne edycje Liturgikonów: moskiewska³⁵, serbska³⁶, warszawska³⁷ pozostają ze sobą w zgodzie, o tyle sofijska wykazuje w tym miejscu odrębność. Redaktor z Sofii zaleca odmówienie modlitw w następującej kolejności: *Pobożny Józef zdjął z krzyża..., W grobie ciałem..., Piękniejszym od rajy i naprawdę jaśniejszym...* oraz *Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci...*³⁸. Jeszcze inną tradycję reprezentuje współczesna redakcja rumuńska. Pierwsze trzy modlitwy odmawiane są podobnie jak we wspomnianych edycjach. Natomiast, gdy duchowny (prezbiter) nakrywa achem znajdujące się na Ołtarzu Dary, mówi trzykrotnie: *Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem*³⁹. Całość zwieńczy zaś diakon słowami: *Wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu*⁴⁰.

Obserwowane przemiany są dokumentem debaty o formie kultu, obrzędu, myśli religijnej w nim zawartej, która toczy się nieustannie. Jej efekt finalny stanowią poszczególne redakcje, czy też szkoły praxis liturgica w obrębie jednej ceremonii, nabożeństwa. Jednocześnie są dowodem na swego rodzaju życie tekstu obrzędu, ceremonii, nabożeństwa Świętej Boskiej Liturgii, czy to w redakcji św. Bazylego Wielkiego, czy św. Jana Chryzostoma. Przemiany zachodzące w ich obrębie są dokumentem kierunku rozwoju myśli religijnej prawosławnej dotyczącej, co należy podkreślić oficjum cyklu dobowego w kulcie religijnym prawosławia. Należy więc mówić o kontinuum debaty o charakterze mistyczno-symboliczno-liturgicznej

²⁶ Aneks V.

²⁷ *Služebnik*”, Moskwa 1655, s. 284-287.

²⁸ *Služebnik*”, Moskwa 1656, s. 402-405.

²⁹ *Služebnik*”, Moskwa 1658, s. 287-289.

³⁰ *Služebnik*”, Moskwa 1670, s. 109-110.

³¹ *Služebnik*”, Moskwa 1688, s. 116-117.

³² *Služebnik*”, Moskwa 1705, s. 47-48.

³³ *Činovnik*” *Arhierejskago Svšennosluženiâ*, Moskwa 1677, s. 42r – 43v.

³⁴ *Čin*” *Arhierejskago dejstva Božestvennyh*” *Liturgij*, Moskwa 1668, s. 18v – 19r. Aneks VI.

³⁵ *Služebnik*, Moskwa 2004, s. 133-134; *Služebnik*”, Moskwa 2011, s. 133-134.

³⁶ *Služebnik*, Belgrad 2007, s. 119-120.

³⁷ *Služebnik*, Varšava 1942, s. 28v – 29r.

³⁸ *Božestvena Liturgiâ na svetiâ naš otêc Ioan Zlatoust*, Sofia 2004, s. 116-117.

³⁹ *Liturgierul Pastoral*, Jassy 2004, s. 181.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 181.

w obrębie prawosławnej pobożności, zwłaszcza kultu, czego dowodem są reformy w obrębie form nabożeństw dokonane przez Kościół prawosławny w Rosji w 2004 roku⁴¹.

Przytoczony materiał badawczy (prezentuje go tabela nr 1) pozwala dokonać wyraźnej i ściśle określonej chronologizacji przemian w zakresie czasu liturgicznego w poszczególnych tradycjach prawosławnych. Kierunek przemian zachodzących w strukturze modlitw wieńczących Wielkie Wejście, ich recepcja, bądź też neutralność, były swoistym próbnikiem autorytetu danego ośrodka myśli religijnej, jak też autorytetu hierarchy go reprezentującego. Pozwala stwierdzić, istnienie odrębności obrzędowej prawosławia kijowskiego, lwowskiego, moskiewskiego oraz wileńskiego. Późniejszy, dobrowolny lub nie, proces unifikacji form nabożeństw Kościołów prawosławnych tegoż regionu, będzie wynikiem patronackiej roli ośrodka moskiewski względem kijowskiego, lwowskiego oraz wileńskiego. Wynikał on będzie z zachodzących zmian politycznych oraz administracyjnych. Istotną w tej mierze będzie zwłaszcza zmiana zwierzchnika metropolii kijowskiej, z konstantynopolitańskiego na moskiewskiego.

Tekst Ewangelii św. Jana 20, 6 – 7 w Leiturgiarionach kijowsko-lwowskich

ПРІІДЕ ЖЕ СІМОН ПЕТРЪ,
 І ВНІДЕ ВЪ ГРѠБѢ,
 І ВНАДѢ РІЗЫ ЁДННЬІ ЛЕЖАЦА,
 І СЪДА ІЖЕ БѢ НА ГЛАВѢ ЁГѠ,
 НЕ І РІЗАМИ ЛЕЖАЦІ,
 НО ѠСѠБѢ СБНТЪ НА ЁДННОМЪ МѢСТѢ.

*Przyszedł także Szymon
 Piotr, i wszedł do grobu, i uj-
 rzał płótna leżące oraz chustę,
 która była na głowie Jego, nie
 z płótnami razem leżącą, ale
 oddzielnie zwiniętą na jednym
 miejscu.*

Ewangelia św. Jana 20, 6-7 stanowi część perykopy 63 opowiadającej o zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa⁴². Jest to jeden z jedenastu opisów ewangelicznych, które dotyczą owego wydarzenia. Pusty grób jest tematem nie tylko ikonograficznym. Przez umieszczenie werse-
 tów z tej perykopy w tekście liturgicznym, staje się również liturgicznym. Swoje rozwinięcie znajduje w kulcie religijnym. Zestawione ze sobą teksty paschalne: *W grobie ciałem...*, oraz *Jako życie niosący...* stają się tryptykiem, w którym budowana jest teologia grobu, który jest przemieniony obecnością Zbawcy, Syna Bożego, Jezusa Chrystusa. Jego pierwszą część stanowi refleksja wokół tajemnicy zderzenia świata, materii z maksymalną emanacją boskości w ludzkiej egzystencji, ludzkim pierwiastku życia. Miejsce nieczyste ze swej natury staje się centrum łaski. Opowiada nam o procesie uświęcenia. Jak miejsce nieczyste staje się czystym,

⁴¹ *Służebnik*”, Moskwa 2004, s. 118, 134-135, 213, 245, 276, 284, 287, 591.

⁴² *Ėyanglie ot Ioanna 20, 1-10, [w:] Nowyj Zawët” Gospoda našego Ėisusa Hrista: The New Testament in Slavonic, University Press, Cambridge 1996, s. 370.*

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
	Pobożny Józef zdygotał z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.	W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z łorem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisanym.	Piękniejszym od raju i naprawdę jaśniejszym od pałacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój zyciodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.	Wczesnie rano niewiasty nitofory przybiegły placząc do Twego grobu, ale stanął przed nimi Anioł i powiedział: Skończył się czas płaczu, nie placzcie, ale głosście Apostołom zmartwychwstanie.	Przyszeli także Szymon Piotr, i wzedli do grobu, i ujrzał płótna leżące oraz chustę, która była na głowie Jego, nie z płótnami razem leżąca, ale oddzielnie zwiniętą na jednym miejscu	Pobożny Józef zdygotał z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.	Pobożny Józef zdygotał z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył. <u>W trzeci dzień Zbawco, okazując światu wielkie miłosierdzie</u>	Panie, okaz Szymonowi łaskę w Szej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jerozalema, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielece na Twoim ołtarzu.
Leiturgiarion Wenecja 1519						+		+
Leiturgiarion Gorazde 1519						+		+
Leiturgiarion Tyrgoviste 1583							+	+
Leiturgiarion Wilno 1583							+	+
Leiturgiarion Wilno 1641						+		+
Archieratikon Kijów 1632		Modlitwa II	Modlitwa I			+		+
Archieratikon Moskwa 1677	+	+	+			+		+
Archieratikon Moskwa 1668	+	+	+	+		+		+
Archieratikon Warszawa 1944	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Kijów 1620						+		+
Leiturgiarion Kijów 1629		+	+			+		+

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Leiturgiariön Kijów 1639		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Kijów 1653								
Leiturgiariön Kijów 1736	+	+	+			+		+
Leiturgiariön Lwów 1637						+		+
Leiturgiariön Lwów 1646		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Lwów 1666		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Lwów 168		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Lwów 1691		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Lwów 1702		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Lwów 1712		+	+		+	+		+
Leiturgiariön Moskwa 1627						+		+
Leiturgiariön Moskwa 1633						+		+
Leiturgiariön Moskwa 1640						+		+
Leiturgiariön Moskwa 1651						+		+
Leiturgiariön Moskwa 1655	+	+	+			+		+
Leiturgiariön Moskwa 1656	+	+	+			+		+
Leiturgiariön Moskwa 1658	+	+	+			+		+
Leiturgiariön Moskwa 1670	+	+	+			+		+
Leiturgiariön Moskwa 1688	+	+	+			+		+

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Leiturgiarion Moskwa 1705	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Moskwa 1984	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Moskwa 2004	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Moskwa 2011	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Belgrad 2007	+	+	+			+		+
Goce Delcev (Newrokop) 2001	+	+	+			+		+
Leiturgiarion Sofia 2004	+	+	+					+
Leiturgiarion Warszawa 1942	+	+	+			+		+

Tab. 1 Struktura modlitw po Cherubikonie w wybranych Liturgiacionach wydanych w XVI i XVII wieku [źródło: opracowanie własne]

a nade wszystko miejscem świętym i „dziwnym”, bo jakże wyrwanym i wyłączonym ze sfery doczesności i „nieczystości”. Druga część definiuje aktualne znaczenie miejsca pochowania Jezusa Chrystusa. Przede wszystkim widzimy tutaj kompensację wielu treści: *grób jest życie niosącym, piękniejszy od raj, cenniejszy ponad wszelki skarb, źródło naszego zmartwychwstania*. Wszystkie te treści nakreślają przestrzeń, w której toczy się debata o zbawieniu w ujęciu prawosławnej myśli religijnej. Stąd też odniesienie do łaski Świętego Ognia, który jest widzialnym znakiem szczególności miejsca dla wierzących w Jezusa Chrystusa. Ostatnia, trzecia, część mówi z kolei o tym, co ujrzał Szymon Piotr, gdy wszedł do Grobu Pańskiego. Szaty, które pozostały w grobie, stały się Eliaszowym płaszczem, przekazanym następcom proroków – uczniom Jezusa Chrystusa w zakresie łaski i mocy działania.

Tryptyk ten jest silnym zespoleniem ze sobą mistycznego rozumienia Krzyża i myśli religijnej z nim związanej oraz perichoresis ludzkiego „ja” i boskiego „my”. Można tu mówić o nieustannym poszukiwaniu „punktu spotkania”. Po przekroczeniu go, w ujęciu prawosławnej mistyki, człowiek osiąga stan „metamorphosis”. Stan ów jest definiowany w prawosławnej debacie religijnej, zwłaszcza antropologii, jako „życie w Bogu”, „żyję nie ja, lecz Bóg, Którego zaprosiłem do swego wnętrza”. Pozostałe dwa teksty liturgiczne, powtórzony troparion Świętego i Wielkiego Czwartku oraz końcowa fraza Psalmu 50-tego, stanowią nawiązanie do wydarzeń związanych z obrzędem pogrzebowym Jezusa Chrystusa: złożenie jego ciała do grobu i zamknięcie wejścia do grobu głazem / kamieniem i opieczętowanie. Ściany grobu stają się ścianami Jeruzalem, a łożo spoczynku ołtarzem, na którym są składane ofiary prawe.

Takie ukierunkowanie myśli religijnej, która pełniła względem ceremoniału funkcję egzegetyczną, wskazuje na oryginalność myśli, samodzielność intelektualną prawosławia kijowsko-lwowskiego w obrębie jednego Kościoła prawosławnego w granicach I Rzeczypospolitej Polskiej.

*

Analiza literatury przedmiotu, zwłaszcza kierunki badań podjęte na przestrzeni ostatnich stu pięćdziesięciu lat przez poszczególne ośrodki badawcze, w których prowadzone były lub są studia na prawosławiu, cyrylikami prawosławnej proweniencji nie wskazują na szczególne nadzainteresowanie tematem związanym z analizą tego fragmentu głównego nabożeństwa prawosławia – Boskiej Liturgii. Monograficznego ujęcia tematu podjął się jedynie ojciec Robert Taft, który w 1975 r. napisał monografię poświęconą Wielkiemu Wejściu, jego strukturze. Jednak można mieć pewien niedosyt, gdy zauważymy, że na ponad czterysta stron całej monografii⁴³ modlitwom tym poświęcił zaledwie pięć stron. Co należy podkreślić, badacz z Pontificio Istituto Orientale, jako jedyny w swej analizie odniósł się do obecności tekstu Ewangelii Janowej. Czyni to jednak

⁴³ R. Taft, *The Great Entrance. A history transfer of Gifts and the other Preanaforal Rites of the Liturgy of St. John Chrisostom*, Rzym 1975, s. 485.

w sposób niezwykle lakoniczny, prawie że zdawkowy⁴⁴. Można odnieść wrażenie swoistej sprawozdawczości. Czyni to w oparciu o dwa wydania Leiturgiarionów: kijowskiego z 1639 oraz lwowskiego z 1666 roku⁴⁵. Należy wszakże zauważyć, iż sama struktura modlitw wieńczących Wielkie Wejście stanowi ważny czynnik tożsamości zarówno kulturowej, konkretnej edycji Leiturgiarionu, jak też źródeł jego edycji.

Interpolacja tekstu ewangelicznego w tok wspomnianych modlitw, jak wcześniej zostało powiedziane, znamionuje samodzielność rytualno-obrzędową prawosławia ziemi kijowsko-lwowskiej (ilustruje to tabela nr 2). Pojawia się ona najpierw w edycji kijowskiej z 1639 r., a następnie we lwowskich (chronologię zjawiska obrazuje tabela nr 3).

	1620	1629	1632	1637	1639	1646	1653	1666	1681	1691	1702	1712
Kijów	-	-	-		+		+					
Lwów				-		+		+	+	+	+	+

Tab. 3 Chronologia pojawiania się tekstu Ewangelii św. Jana 20, 6 - 7 w poszczególnych edycjach Leiturgiarionów kijowskich i lwowskich [źródło: opracowanie własne autora]

Fakt istnienia właściwej tylko temu terenowi praxis liturgica, jest niezmiernie ciekawy z wielu względów. Interesujący jest tu przede wszystkim cel interpolacji i okoliczności. Wszystkie edycje kijowsko-lwowskie, zawierające tekst św. Jana 20, 6-7 posiadają interesujący komentarz: „To oto nie z greckiego, ale ze słowiańskich starożytnych zwodów dodano, w celu uczytelnienia (przejrzystości) tajemnicy (misterium) sprawowanej Boskiej Liturgii (Mszy Świętej)”⁴⁶. Słowa te mówią o własnej tradycji, zapisanej w rękopisach. Brak konkretnego wskazania na konkretny rękopis czyni trudnym do ustalenia, o jakie rękopisy słowiańskie tu chodzi. Czy redaktor kijowski mówi o zwodach z Biblioteki Katedry Sofijskiej w Kijowie, Ławry Kijowskiej, czy z jeszcze innego miejsca?

Reforma mohylańska Leiturgiarionu rozpatrywana również winna być jako element szerszej dyskusji o kulturze. Należy wszakże zwrócić uwagę na fakt oddziaływania religii na kulturę przez budowanie odpowiednich ram kultu, a przez to form kultu religijnego prawosławnego. Tak więc obecność Janowego tekstu ewangelicznego staje się faktorem kultury religijnej, regionu a także elementem tożsamości kulturowo-religijnej. Jego umieszczenie zaś stanowi efekt finalny procesu redakcyjnego, mającego na celu opracowanie na ten czas, moment możliwie w pełni „idealnego”, „najpełniejszego” redakcji tejże księgi liturgicznej w kręgu religijnym prawosławiu kijowsko-lwowskim.

Nie można pominąć kwestii dialogu wewnątrz oraz zewnątrz konfesyjnego na linii: Kościół prawosławny w I Rzeczpospolitej Polskiej – Kościół prawosławny w Rosji, Kościół prawosławny w I RP – Kościół rzymskokatolicki w I RP oraz Kościół prawosławny w I RP – Kościół greckokatolicki w I RP. Inicjatywa Piotra Mohyły, obecnie

⁴⁴ Samej obecności tekstu poświęca dosłownie 2 linijki. R. Taft, *The Great Entrance...*, s. 247.

⁴⁵ Ibidem, s. 247.

⁴⁶ Tłumaczenie własne autora.

	(1) Pobożny Józef zdyął z krzyża...	W grobie cieleśnie..	Piękniejszym od raju...	Wczesnie rano niewiasty...	Przyszli także Szymon Piotr...	Pobożny Józef zdyął z krzyża...	Pobożny Józef zdyął z krzyża... i zmartwychwstał w trzeci dzień. Zbowco, okazując światu wielkie miłosierdzie	Panie, okaz Szymonowi łaskę...
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Wilno 1583								
Wilno 1646						+	+	+
Striatyni 1606								
Archieratikon Kijów 1632		Modlitwa II +	Modlitwa I +			+		+
Archieratikon Warszawa 1944	+	+	+			+		+
Kijów 1620						+		+
Kijów 1629		+	+			+		+
Kijów 1639		+	+		+	+		+
Kijów 1653								
Kijów 1736	+	+	+			+		+
Lwów 1637						+		+
Lwów 1646		+	+		+	+		+
Lwów 1666		+	+		+	+		+
BN Cyr 119								
Lwów 1666		+	+		+	+		+
BN Cyr 130								
Lwów 1681		+	+		+	+		+
BN Cyr 124								
Lwów 1691		+	+		+	+		+
Lwów 1702		+	+		+	+		+
Lwów 1712		+	+		+	+		+
Warszawa 1942	+	+	+		+	+		+

Tab. 2 Struktura modlitw po Cherubikonie według cyrylików polskich prawosławnych [źródło: opracowanie własne]

świętego Kościoła prawosławnego, może być uznana za egzegezę porównawczą form kultu, element budowania tożsamości, jeden z etapów wielkiego procesu kodyfikacji zastanych form kultu oraz budowanie odrębności obrzędów oraz form kultu religijnego prawosławia w I RP względem pozostałych Kościołów. Znamionował on defensywną, jak też ofensywną linię dyskusji teologicznej, tak bardzo właściwą literaturze polemicznej konfesyjnej XVII wieku.

Aneks I⁴⁷

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej (*Leiturgiarion*, Venezia 1519, s. 23v – 24r; *Liturgija*, 1519: (Służabnik) /Fototipsko Izdańe/, prir. K. Mano-Zisi, Belgrad 2008, s. 25v – 26r).

Pobożny Józef zdjął z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu.

Aneks II

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej

(*Leiturgiarion si est*” Służebnik”, Kijów 1629, s. 43-44, 156-158).

W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z lotrem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisany.

Piękniejszym od raju i naprawdę jaśniejszym od pałacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój życiodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.

Pobożny Józef zdjął z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu.

Aneks III

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej

(*Służebnik*” i *Trěbnik*” *Archierejskij*, Kijów 1632, s. 93-94, 164-165).

Piękniejszym od raju i naprawdę jaśniejszym od pałacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój życiodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.

W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z lotrem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisany.

Pobożny Józef zdjął z krzyża przeczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

⁴⁷ Teksty źródłowe zaprezentowane w Aneksach I-VI w przekładzie autora.ak)

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu.

Aneks IV

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej
(*Leiturgiarion si est*” Służebnik”, Kijów 1639, s. 291-294, 477-480).

W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z lotrem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisany.

Piękniejnym od raju i naprawdę jaśniejszym od palacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój życiodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.

Przyszedł także Szymon Piotr, i wszedł do grobu, i ujrzał płótna leżące oraz chustę, która była na głowie Jego, nie z płótnami razem leżącą, ale oddzielnie zwiniętą na jednym miejscu

Pobożny Józef zdjął z krzyża preczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu.

Aneks V

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej
(*Čin*” *Arhiêrêjskago dëjstva Božestvennyh*” Liturgij, Moskwa 1677, s. 42r – 43v)

Pobożny Józef zdjął z krzyża preczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z lotrem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisany.

Piękniejnym od raju i naprawdę jaśniejszym od palacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój życiodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.

Pobożny Józef zdjął z krzyża preczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu.

Aneks VI

Tekst modlitw wieńczących Wielkie Wejście po zmianie pierwszej
(*Čin* „*Arhiêrêjskago dëjstva Božestvennyh*” Liturgij, Moskwa 1668, s. 18v – 19r)

Pobożny Józef zdjął z krzyża preczyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

W grobie cieleśnie, w piekle zaś duszą, jako Bóg, w raju zaś z lotrem, a na tronie byłeś Chryste razem z Ojcem i Duchem Świętym wszystko wypełniając nieopisany.

Piękniejszym od raju i naprawdę jaśniejszym od palacu królewskiego pokazał się dla nas, Chryste, Twój życiodajny grób, źródło naszego zmartwychwstania.

Wczesnie rano niewiasty mirofory przybiegły płacząc do Twego grobu, ale stanął przed nimi Anioł i powiedział: Skończył się czas płaczu, nie płaczcie, ale głoście Apostołom zmartwychwstanie.

Pobożny Józef zdjął z krzyża przezyste Ciało Twoje, namaścił wonnościami, całunem czystym owinął i wonnościami, w grobie nowym przykrywszy złożył.

Panie, okaż Syjonowi łaskę w Swej dobroci, aby zostały odbudowane mury Jeruzalem, wówczas przyjmiesz ofiary prawe, dary i całopalenia, wówczas będą składać cielce na Twoim ołtarzu. (3 razy)

SUMMARY

Father Roman Płoński, Olsztyn

The Gospel in the liturgical service (The liturgical adventure of the text of Gospel of Saint John 20,6-7)

Keywords: Hieraticon, Liturgikon, Leitourgiarion, Gospel of St. John, Liturgics

The contemporary structure of prayers said by the priest after placing the Holy Gifts on the altar differs from the one observed in the XVII century. At the beginning of the XVII century at that liturgical moment two prayers were said – the troparion of the Holy Thursday and the final phrase of psalm 50, as one can observe in the *Leitourgarions* edited in Moscow (1627, 1633, 1640, 1650), Kiev (1620), Lvov (1637) and Vilnius (1641) which followed the Venice and Gorazdh editions. In the 1629 and 1632 Kiev editions of the same book two paschal troparions appeared. In the Kiev edition of 1639 and 1653 the text of the gospel (Jn 20, 6-7) was introduced and the same change was repeated in Lvov editions (1646, 1666, 1681, 1691, 1702, 1712). The third change – two supplementary paschal troparions – was introduced by the Moscow editions (1655, 1656, 1658, 1670, 1688, 1705) and repeated in the XVIII century Kievan editions of the *Leitourgarion*. The contemporary Moscow, Warsaw and Serbian editions of the *Leitourgarion* remain the same whereas in the Bulgarian version order of the prayers is different. Still a different tradition is observed in the Romanian *Leitourgarion*.